

EC
MA NDRYSHE

PUBLIKE
dhe
MODERNE

2020

PUBLIKE DHE MODERNE

Kanosja e memories kolektive në relacion me objektet dhe
hapësirat publike të periudhës moderniste

Botues: EC Ma Ndryshe

Rr. Fehmi Lladrovci 94, Prizren & Bulevardi Nënë Tereza 30B H1 Nr.5, Prishtinë

www.ecmandryshe.org info@ecmandryshe.org
029 222 771 & 038 224 967

Dhjetor, 2020

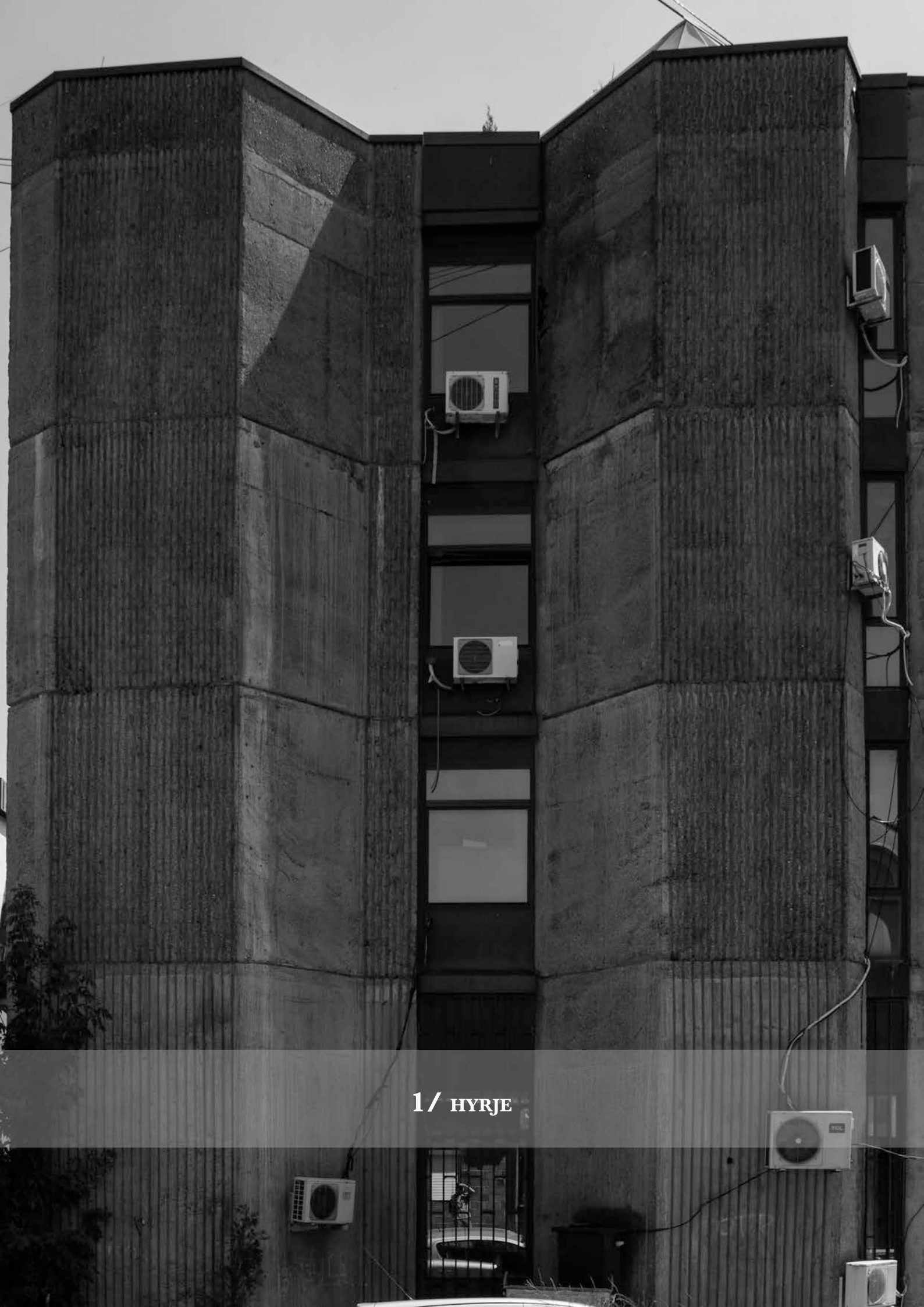

Organizata Jo-qeveritare Emancipimi Civil Ma Ndryshe
EC MA NDYSHE

Autore: Flaka Xërxa Beqiri
Fotografitë: Somer Şpat

Ky hulumtim është realizuar në kuadër të projektit "Qytetet Gjithëpërfshirëse - promovimi dhe përhapja e metodologjisë së planifikimit urban me pjesëmarrje, financuar nga Olof Palme International Center mbështetur nga Qeveria e Suedisë. Qëndrimet e shprehura në këtë hulumtim nuk pasqyrojnë domosdoshmërisht qëndrimet e donatorit.

1/ HYRJE

1. HYRJE

Arkitektura Moderne e Kosovës numëron një numër të konsiderueshëm të shembujve të mirë të veprave ikonike të arkitekturës së vendit tonë dhe formësimit të përgjithshëm urb-arkitektonik. Megjithatë, krahasuar me arkitekturën e së njëjtës periudhë të vendeve të tjera të ish-Jugosllavisë, ajo mbetet një 'zonë gri', shpesh herë e diskutuar si periudhë e imponuar dhe pa ndonjë vlerë identitare. Kjo periudhë e formësimit të qyteteve kryesore në Kosovë është dukshëm më pak e analizuar dhe dokumentuar, krahasuar me arkitekturën e bizantine dhe islamike, periudha të cilat shënuam një ndikim dominues në ndërtimin e identitetit urban dhe arkitektonik në vend.

Kosova, e cila pas Luftës së Dytë Botërore mbeti nën territorin e Jugosllavisë, u ndërtua dhe u shkatërrua disa herë në emër të përparimit dhe prosperitetit, duke u përpjekur shumë për të përvetësuar ndikimet nga vendet fqinje, gjithashtu pjesë e tërësisë së njëjtë territoriale, atë të Jugosllavisë. Ky proces u përdor gjithashtu nën emrin e modernitetit dhe ndërtimit të një identiteti të ri, përkatësisht të identitetit modern në Kosovë. Qytetet e Kosovës, që deri në fund të viteve 40 mbajtën strukturën e tyre mesjetare, filluan të ndryshojnë në mënyrë dramatike.

Ndryshimi dramatik i Kosovës erdhi në emër të modernizimit dhe ndryshimeve të shpejta shoqërore. Si rezultat i fuqizimit të fuqisë punëtore, hapjes së fabrikave, promovimit të arsimit dhe punësimit në pozicione të ndryshme administrative, numri i popullsisë në qytetet e Kosovës filloi të rritet dukshëm. Ndërtimi i qendrave të reja të qytetit, transformimi i qyteteve nën petkun e lëvizjes së 'urbanizmit të ri', ndërtimi i një numri të madh të ndërtesave publike, zhvillimi i qendrave dhe pikave të reja turistike¹ ... të gjitha së bashku paraqesin një kthesë të rëndësishme sa i përket formësimit të një realiteti të ri në Kosovë, atë të një jete të re *publike e moderne*.

---

¹ Ismajli, R., Kraja, M., (2011): Kosova, vështrim monografik. Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës, Prishtinë.

Modernizmi në Kosovë erdhi në emër të prosperitetit dhe progresit. Por kjo do të thoshte që një numër i ndërtesave tradicionale dhe bërthamave të vjetra të qytetit u fshinë duke ndjekur maksimën 'shkatërroni të vjetrën, vendosni të renë', për të bërë vend për strukturat e reja moderne. Qytetet kryesore të Kosovës dëshmuuan transformime të mëdha. Gjithashtu, këto transformime nuk u drejtuan nga autoritetet lokale, por u imponuan kryesisht nga jashtë.

Për të dy arsyt, arkitektura moderne në Kosovë ka gëzuar një reputacion negativ në vend, e cilësuar si e huaj dhe e imponuar. Si rezultat i këtij reputacioni negativ, si dhe faktorëve të tjerë të rëndësishëm - siç janë ndryshimet politike dhe shoqërore pas luftës së viteve '99 në Kosovë, kryesisht të lidhura me procesin e privatizimit - shkatërrimi i dytë urban dhe arkitektonik në Kosovë filloi në fillim të shekullit 21 dhe po vijon ende. Këtë herë jo shkatërrimi i strukturave tradicionale, por i trashëgimisë moderne dhe memories kolektive që e shoqëron këtë të fundit.

Transformimet e fundit të strukturave arkitektonike dhe urbane në Kosovë tregojnë se trashëgimia moderne e Kosovës është ndjeshëm e rrezikuar dhe se vlerësimi dhe mbrojtja e saj janë veprimet më të duhura në drejtim të ruajtjes së 'publikes' së përbashkët.

Arkitektura dhe urbanizmi i periudhës së modernizmit në Kosovë është ende relativisht pak i hulumtuar dhe i promovuar në krahasim me arkitekturën e periudhës së njëjtë në kryeqendrat e rajonit. Edhe pse një numër i konsiderueshëm i ndërtesave moderniste të Kosovës mund të vlerësohen si shembuj të mirë të arkitekturës moderne, kjo pjesë e trashëgimisë së përbashkët po zhduket pa u hulumtuar, valorizuar dhe vlerësuar kombëtarisht. Bashkë me të po tjetërsohen edhe hapësirat publike përcjellëse, të cilat reflektojnë jetën e përbashkët publike.

Ky punim shqyrton ndryshimin e shpejtë me të cilin është përballur trashëgimia moderne në Kosovë nga periudha e konstruimit e deri në dekadën e fundit dhe përpiqet të nxjerrë dritë për faktorët të cilët janë duke dërguar në kanosjen e ikonave të arkitekturës moderne dhe hapësirave publike që i rrethojnë ato. Hulumtimi bën thirrje për një reagim të menjëhershëm institucional me qëllim të valorizimit sa më të shpejtë të këtyre tërësive urbane dhe arkitektonike të kqyreqendrave të Kosovës, së bashku me nevojën e menjëhershme për mbrojtjen dhe promovimin e kësaj pjese të trashëgimisë tonë.

2 / RRUGËTIMI I TRASHËGIMISË MODERNE NË KOSOVË

2. RRUGËTIMI I TRASHËGIMISË MODERNE NË KOSOVË

2.1. PERIUDHA E SHKATËRIMIT TË PARË: DEKONSTUIMI I STRUKTURAVE TRADICIONALE

Pas Luftës së Dytë Botërore, Kosova mbeti (nën Federatën Serbe) pjesë e Republikës Popullore Federale të Jugosllavisë, e cila përbëhej nga gjashtë republika². Ndikimi i Arkitekturës Jugosllave dominoi Kosovën³. Ndërsa Arkitektura Bizantine dhe Islame solli në Kosovë ndërtesat më të rëndësishme publike të kohës, të tilla si kisha, xhami, banja turke, pazare të hapura etj.. Lëvizjet e mëtejshme politike imponuan ndryshime të mëdha në arkitekturën dhe identitetin kulturor të Kosovës. Pas vitit 1945 ne numërojmë ndryshime të mëdha në trashëgiminë e ndërtuar, me shkatërrimin e shpejtë të tregjeve të vjetra tregtare, qendrave të qytetit dhe monumenteve historike (Figura 1). Trashëgimia ekzistuese kulturore e ndërtuar duhej të zëvendësohej me struktura të reja, nën parullën e zhvillimit urban "shkatërro të vjetrën, ndërto të renë" ⁴.

Fig. 1. Prishtina, çarshia e vjetër dhe strukturat e reja të arkitekturës moderne, 1950 ©: Anonymous - Collection of Museum of Kosovo - Prishtina Poetic Memories, <http://prishtinapoeticmemories.com/indexsh.html>

² Limani, M. (2017): "Kosova in Yugoslavia – Against colonial status", Yugoslavia from a Historical Perspective, ed. by Perovič, L., Roksandič, D., Velikonja, M., Hoepken, E., Bieber, F., Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, Belgrade.

³ Gjinolli, I., Kabashi, L. (2015): Kosovo Modern: An Architectural Primer. National Gallery of Kosovo, Prishtinë.

⁴ Hoxha, E. (2013): Qyteti dhe dashuria. Qendra për hulumtime humanistike, Prishtinë.

Një numër i madh i ndërtesave tradicionale dhe bërthamave të vjetra të qytetit u fshinë për të krijuar vend për strukturat e reja moderniste. Arkitektura e re e Kosovës në qytetet kryesore të Kosovës u ndërtua në emër të shkatërrimit të trashëgimisë ekzistuese dhe në vizion të krijimit të një realiteti e identitetit të ri arkitektonik, duke vënë në pikëpyetje lidhjen me urbanitetin dhe kontekstin lokal e national⁵. Nën urbanizimin e shpejtë, të bazuar në orientimin ideologjik socialist dhe modernist të kohës⁶, qytetet e mëdha të Kosovës duhej të shndërroheshin në qytete të reja, duke ndjekur shembujt e qendrave urbane të Jugosllavisë. Zhvillimet e reja të bërthamës urbane në qytetet më të rëndësishme të Kosovës u panë në investimet e reja në bulevarde dhe kryesisht në ndërtesa publike dhe banesore⁷.

Qendrat e qytetit, të cilat kishin elementët më të përqendruara të trashëgimisë, përfshirë këtu strukturat fetare, banesore, tregtare dhe artizanale, ambiente për freskim dhe struktura të tjera me vlera tradicionale mjedisore (hamamet), u kthyen në zona me potencial të zhvillimit të strukturave të reja urbane, të ndikuara minimalisht në trashëgiminë e vlerat e kontekstit, dhe të orientuara maksimalisht në zhvillimet e reja të qyteteve fqinje, të tilla si Beogradi, Ljubljana, Zagreb, Shkupi etj. Për të arritur këtë, strukturat e reja ndoqën normat dhe standardet universale⁸, duke sjellë një frymë të re arkitektonike për Kosovën, por shumë të ngjashme me atë që tashmë po ndodhte në rajonin e gjerë. Një platformë për lëvizjen e re politike dhe shoqërore në Kosovë ishte duke u promovuar.

Forcat e jashtme, në këtë rast konteksti politik dhe shoqëror i kohës, transformuan qytetet më të mëdha të Kosovës, duke migruar identitetin e tyre nga strukturat orientale me rrugë të ngushta në bulevarde të mëdha dhe struktura të 'betonit socialist'⁹. Arkitektura e Jugosllavisë socialiste solli dritën e një lëvizje kulturore që tashmë po gravitonte në shumicën e vendeve në Jugosllavi. Siç vlerësohej, Jugosllavia ishte një vend që dilte midis

---

⁵ Fehmiu, B. (1971): Prizren – Remek Delo Nepoznatih Majstora. V: Arhitektura i Urbanizam, 1964-95. Belgrade.

⁶ Mrduljoš, M., Kulič, V., McMaster, G. (2012): Unfinished modernisation: between utopia and pragmatism (architecture and urban planning in the former Yugoslavia and the successor states). UHA/CCA, Zagreb.

⁷ Gjinolli, I., Kabashi, L. (2015): Kosovo Modern: An Architectural Primer. National Gallery of Kosovo, Prishtinë.

⁸ Hoxha, E. (2013): Qyteti dhe dashuria. Qendra për hulumtime humanistike, Prishtinë.

⁹ EU/CoE Support of Promotion of Cultural Diversity - PCDK. (2012): Conservation Bases for the Historic Centre of Pristina. Prishtinë

kulturave tradicionale dhe koncepteve konkurruese të modernizimit¹⁰. Ky diversitet i drejtohet një lëvizjeje të vlefshme në arkitekturën e Kosovës, arkitekturës moderne.

2.2. PERIUDHA E KONSOLIDIMIT: THEMELIMI I MODERNIZMIT KOSOVAR

Ndërsa humbi lidhjen me trashëgiminë e saj kulturore, kryesisht e ndikuar nga arkitektura bizantine dhe islamike, Kosova në të njëjtën kohë u hap drejt cilësive të reja arkitektonike (Figura 2), duke proklamuar racionalizmin e plasticizmin dinamik¹¹.

Zhvillimet shoqërore, kulturore dhe arkitektonike të Kosovës filluan në vitet 1950 dhe vazhduan deri në fund të viteve 1980, duke synuar të sillnin qytete 'kontemporane - bashkëkohore moderne'. Sidoqoftë, dekada e viteve 1970 në Jugosllavi në shumë mënyra mund të konsiderohet epokë e artë në lidhje me zhvillimin e arkitekturës në Kosovë¹². Kjo ishte koha e modernizimit dhe urbanizimit të gjerë në përputhje me idetë socialiste, të cilat kërkonin gjithashtu një ndërtim të furrishëm të objekteve për strehimit të qytetarëve në lëvizje, nga vendbanimet më të vogla në ato më të mëdha si dhe poashtu të objekteve publike e shesh-takimeve¹³. Kjo periudhë karakterizohet gjithashtu nga gatishmëria e qeverisë jugosllave për të zbatuar planifikimin e avancuar urban dhe arkitektonik në një proces të njohur si 'urbanizmi i shpëjtë'. Në vitet 1960 dhe 1970 gjithashtu pozicioni politik i grupeve jo-sllave brenda Jugosllavisë u përmirësua ndjeshëm. Ky ishte rasti edhe për rajonin e Republikës së sotme të Kosovës¹⁴.

---

¹⁰ Kulić, V. Mrduljaš, M., Thaler, Ē., (2012): *Modernism In-Between, The Mediatory Architecture of Socialist Yugoslavia*. Verlag GmbH, ISBN 978-86859-147-7, Berlin

¹¹ Mutnjaković, A. (1981): *Dileme kosovske arhitekture*. V: *Arhitektura – časopis saveza arhitekata hrvatske*, 178+9/'81. Zagreb

¹² Jashari-Kajtazi, T. (2016): *BEHIND THE NATIONAL IDENTITY; Political and Social Activity through Architecture – Liberal Socialism in Kosovo*. PhD diss. Ēien: TU Ēien

¹³ Mrduljoš, M., Kulić, V., McMaster, G. (2012): *Unfinished modernisation: between utopia and pragmatism (architecture and urban planning in the former Yugoslavia and the successor states)*. UHA/CCA, Zagreb.

¹⁴ Ibid.

Fig. 2. a. Radio Televizioni i Prishtinës, b. Memoriali i "Vellazërim – Bashkimit" ©: Dobroshi, Drita.

Socijalistička Autonomna Pokrajina – KOSOVO DANAS. Belgrade: Izdavačka radna organizacija
Svetozar Marković, 1984

Statusi politik i Krahinës Autonome të Kosovës dhe Metohisë (1945 - 1963) ishte ndryshuar në 1963 nga 'rajoni autonom' në 'provincë autonome' dhe në 1968 në 'provincë autonome socialiste'. Ky ishte momenti kur Kosova mori kushtetutën e vet (Kushtetuta e Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës, 1974) dhe filloi të përfaqësohej në institucionet federale, duke poseduar një aparat të plotë shtetëror, duke përfshirë këtu Parlamentin, Gjykatën Supreme dhe forcën e pavarur policore¹⁵. Meqenëse Kosovës iu dha autorizimi për të pasur administratën, kuvendin dhe gjyqësorin e saj, ajo gjithashtu kishte nevojë për ndërtesa për të vendosur këto organe dhe institucionet e saj publike. Gjithashtu u bë e qartë se duhej modernizuar dhe urbanizuar. Me pak fjalë, nevoja për të ndërtuar qytete moderne të Kosovës ishte e dukshme. Arkitektura moderne u pa si një mjet që mund të përdorej në këtë proces të modernizimit dhe urbanizimit si dhe inkorporimit të Krahinës së Kosovës në Republikën Federale Socialiste Federative të Jugosllavisë.

¹⁵ Limani, M. (2017): "Kosova in Yugoslavia – Against colonial status", Yugoslavia from a Historical Perspective, ed. by Perović, L., Roksandić, D., Velikonja, M., Hoepken, E., Bieber, F., Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, Belgrade.

Gjatë periudhës moderniste, Kosova u bë një vend i mundësive ku arkitektët nga republikat e tjera të Jugosllavisë, dhe më vonë edhe arkitektët lokalë, mund të shprehnin bindjet dhe vizionet e tyre arkitektonike. Ndërsa qytetet e Kosovës po kalonin një proces tranzicioni, me rigjenerimin urban të bërthamave të vjetra të qytetit dhe ndërtimin e objekteve kryesore publike, komuniteti i arkitektëve shfrytëzoi rastin për të marrë pjesë si dhe për të kontribuar në agjendën shtetërore, atë të modernizimit, duke e përfshirë dhe duke e vendosur në këtë mënyrë Kosovën në nivel të zhvillimit urban dhe teknologjik me pjesën tjetër të Jugosllavisë.

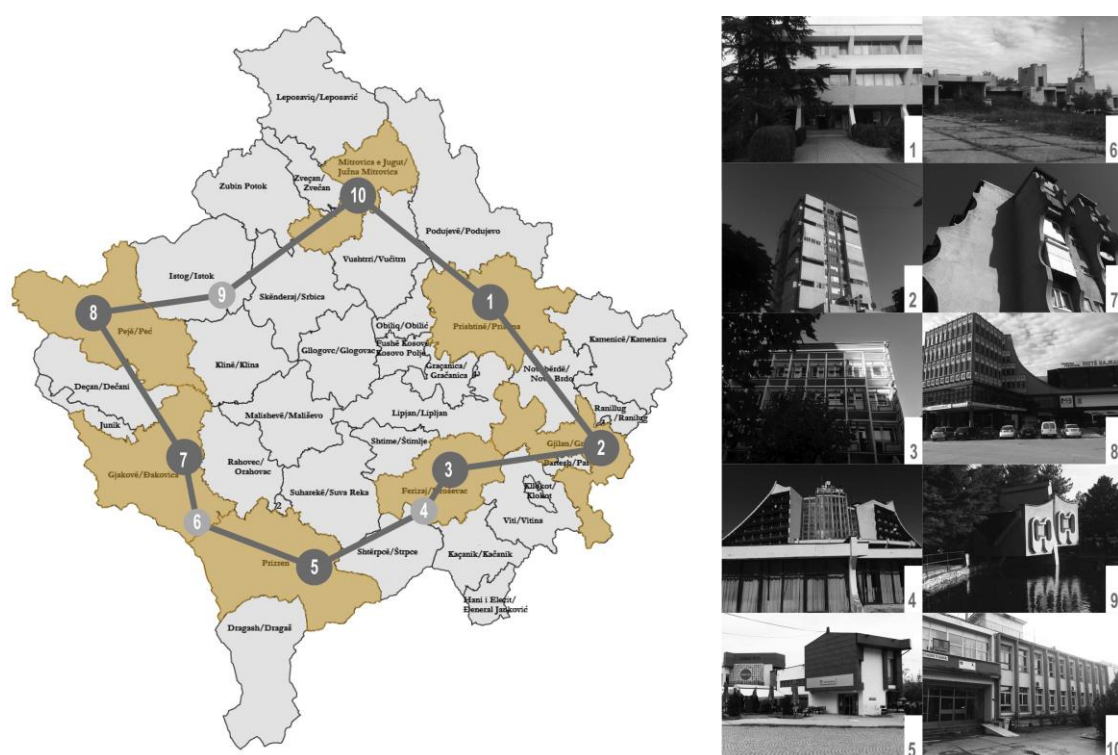

Figure 3. Shtrirja e shembujve të trashëgimisë moderne në qendrat kryesore të Kosovës: 1. Instituti i Albanologjisë në Prishtinë, M.Pečić, 1975; 2. Kullë banimi në Gjiilan, M.Pečić, 1976; 3. Hotel "Luboteni" në Ferizaj, D. Šugarčev, I.Šabić and M.Damjanović, 1960; 4. Hotel "Narcis" në Brezovicë, M.Durić, R.Stanojević, 1978; 5. Shtëpia e Mallrave në Prizren, Srbija Projekt, 1967; 6. Motel "Vëllazërimi" në Landovicë, M.Pečić, 1973; 7. Objekte shumëbanesore në Gjakovë, M.Pečić, 1976; 8. Shtëpia e Mallrave në Pejë, S.Zivković, 1978; 9. Motel "Trofta" në Istog, Q.Beqiri, 1979; 10. Shtëpia e armatës në Mitrovicë, D. Hadzipešić, 1952. ©: autori

Poashtu, gjatë periudhës moderniste, qytetet e mëdha të Kosovës tashmë po planifikonin dhe sillnin dizajne të ndërtesave më përfaqësuese, duke renditur këtu ndërtesat administrative të qytetit, bibliotekat, shtëpitë e kulturës, hotelet e qytetit, zyrat postare, zyrat e bankave, objektet sportive etj. Nevoja për qytete moderniste shfaqej në të gjitha kapacitetet nacionale dhe lokale, në hartimin e qendrave moderne të qyteteve, planifikimin e lagjeve të reja, dizajnimin e zonave të reja industriale dhe përgjithësisht ri-konceptimin e zgjidhjeve urbane dhe hapësinore të qyteteve kryesore të Kosovës. Sidoqoftë, procesi i modernizimit dhe arritja e prosperitetit për Kosovën nuk përfshiu thjesht qytete të mëdha (Prishtinë, Mitrovicë, Prizren, Pejë, Ferizaj, Gjiellanin e Gjakovë). Ky proces gjithashtu përfshiu kthimin e zonave të pa urbanizuara në pika turistike dhe pikë-takime të reja e tërheqëse për të gjithë rajonin (siç ishin rastet e Brezovicës, Landovicës dhe Istogut). Kosova gradualisht u transformua dhe arkitektura moderne dhe planifikimi urban u përdorën si një mjet dhe mbështetje e këtij transformimi (Figura 3).

Arkitektura moderniste e Kosovës filloi të botohej në revistat kryesore arkitekturore të rajonit ('Arhitektura Urbanizam - časopis za arhitekturu, urbanizam, primenjene umetnosti i dizajn'; 'Arhitektura - časopis saveza arhitekata hrvatske'). Disa ndërtesa moderniste u përfshinë në librat e huaj për arkitekturën moderne si shembuj të shkëlqyeshëm të modernizmit të kohës [Kultermann, 1993]. Në 1981, arkitektura moderne e Kosovës e viteve 1970 u prezantua në mesin e arkitekturës së republikave të tjera në revistën Kroate 'Arhitektura', duke folur për arritje profesionale dhe vlera të ngjashme arkitektonike gjatë 'epokës të artë' të arkitekturës moderne në Jugosllavi (Arhitektura 176 + 7 / '81 dhe Arhitektura 178 + 9 / '81). Ky është një tregues i faktit që arkitektura gradualisht i përshtatet agjendës politike dhe kulturore të shtetit, e cila ishte ngritja e Kosovës në të njëjtin nivel me republikat e tjera të Jugosllavisë.

Objekte të dizajnuara dhe të ndërtuara nga arkitektët kosovarë dhe arkitektët e tjerë Jugosllavë në atë kohë, paraqesin disa nga veprat e rëndësishme moderniste të Kosovës, duke renditur këtu objektet bibliotekare: Biblioteka Kombëtare e Kosovës, A.Mutnjaković, Prishtinë, 1973; shtëpitë e kulturës: Shtëpia e Kulturës në Gjakovë, S.Kepuska, Gjakovë, 1976; qendrat rinore dhe sportive: "Boro & Ramizi", Ž.Janković, H.Muhasilović, S. Ešpek, Prishtinë, 1973; hotelet: Hotel Grand, B. Fehmiu, M. Jevremović dhe D.Kovačević, Prishtinë, 1978; Hotel "Narcis", M.Durić, R.Stanojević, Brezovica, 1978; motelet: Motel "Trofta", Q.Beqiri, Istog, 1979; Motel "Dardania", Q.Beqiri, Pejë, 1977; Motel "Vëllazërimi", M.Pečić,

Landovicë, 1973; ndërtesat e mediave: "Rilindja", G. Konstandinovski, Prishtinë, 1971; Radio Televizioni i Kosovës, F. Rihtar, Prishtinë; institutet kërkimore dhe ndërtesat universitare: Instituti i Albanologjisë, M.Pečić, Prishtinë, 1975; Fakulteti Teknik, E.Ravnikar, Prishtinë, 1972; ndërtesa apartamentesh: Menza Studentore, D.Radulović, Prishtinë, 1974; Objektet shumëbanesore në Gjakovë, M.Pečić, Gjakova, 1976; kullat e banimit: Kulla e banimit në Gjilan, M.Pečić, Gjilan, 1976; qendrat tregtare: Qendra Tregtare në Gjilan, M.Pečić, Gjilan, 1976; Qendra Tregtare në Pejë, S. Peivkovi, Pejë, 1978; objektet administrative: Kuvendi i Kosovës, J.Neidhardt, Prishtinë, 1961; Ndërtesa e KEK-ut, Z.Zakić, Prishtinë, 1984; Ndërtesa e Postës, H.Muhasilović, Prishtinë, 1983; Ndërtesa e Bankës "Bankos", G.Kreitmayer, Gjakovë, 1977; Ndërtesa e Postës në Gjakovë, G.Kreitmayer, Gjakovë, 1977; stacionet hekurudhore: Stacioni hekurudhor në Fushë Kosovë, N. Dobrović, Fushë Kosova, 1965; galeritë: Galeria Kombëtare e Kosovës, A.Beqiri, Prishtinë, 1989 etj.

Ndër arkitektët e njohur nga rajoni, arkitektura e Kosovës llogarit kontributin e arkitektit kroat Juraj Neidhardt, arkitektit slloven Edvard Ravnikar; Arkitekti maqedonas Georgi Konstatinovski, arkitektit boshnjak Živorad Janković etj,

Papritmas, Kosova u bë një vend ku shkolla të ndryshme të arkitekturës rajonale mund të krahasoheshin në lidhje me arritjet e tyre, pasi që disa nga këto ndërtesa u bënë shembuj të mirë të arkitekturës moderne. Biblioteka Kombëtare e Kosovës (Figura 4) u përmend ndërkombëtarisht (Ekspozita e 14-të Ndërkombëtare e Arkitekturës – 'Fundamentals') si një nga shembujt e veçuar të arkitekturës regjionaliste¹⁶. Qendra Rinore dhe Sportive "Boro dhe Ramizi" (Figura 6) u promovua si një nga tre projektet e zgjedhura në artikullin krahasues të arkitekturës moderniste të Jugosllavisë "Tri Značajna Društvena Centra" [Mladenović, 1982]¹⁷. Motel "Trofta" u nominua me çmimin më prestigjioz të kohës, çmimin "Borba" në 1981 (Figura 7), një konkurs i organizuar për projektin më të mirë të realizuar në ish-Jugosllavi. Fakte të tjera të rëndësishme arritëse të ndërtesave moderniste të Kosovës vërtetojnë vlerat arkitektonike të kësaj periudhe.

¹⁶ Koolhaas, Rem. Fondazione La Biennale Di Venezia "Fundamentals Catalogue". Venice: Marsilio Editori, 2014.

¹⁷ Mladenović, D. (1982): Tri Značajna Društvena Centra, V: Arhitektura i Urbanizam, 88/89., Belgrade

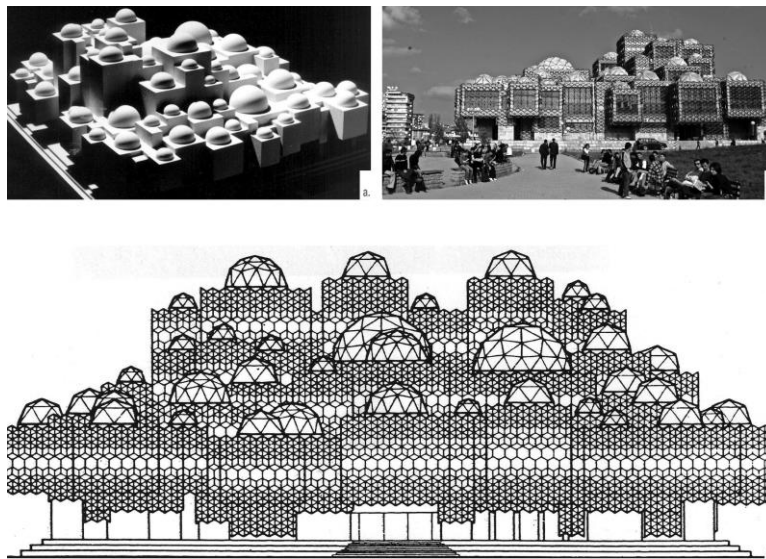

Fig. 4. Bibloteka Kombëtare e Kosovës: a. modeli, 2. pamje nga eksterieri, 3. dukje. A.Mutnjakovič, Pristina, 1973. © : Gjinolli, Ilir. dhe Kabashi. Lulzim. Kosovo Modern: An Architectural Primer. Prishtina: National Gallery of Kosovo, 2015

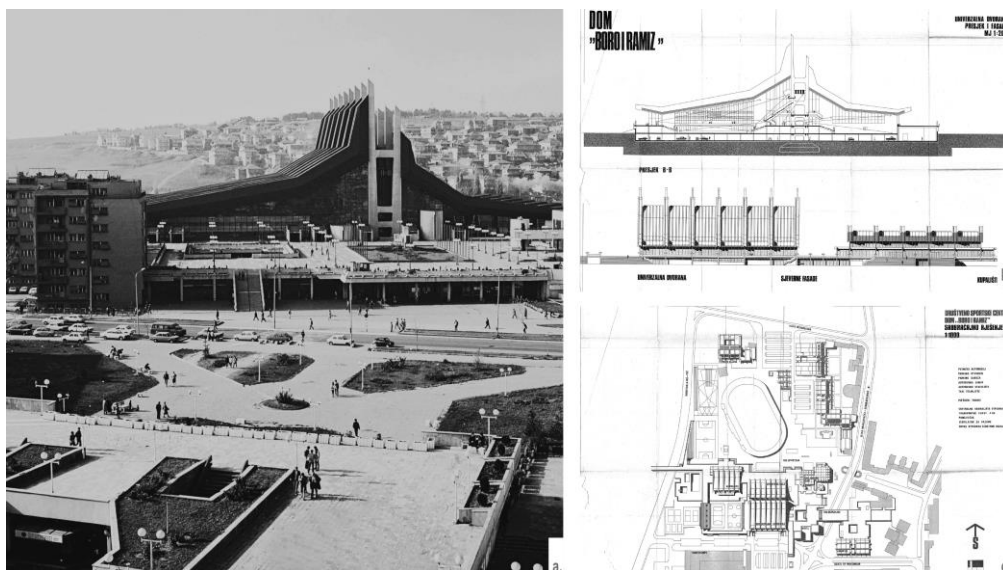

Fig. 5. Pallati i Rinisë dhe Sporteve: "Boro & Ramizi": a. pamje eksterieri, b. dukje dhe prerje, c. situacioni. Ž.Jankovič, H.Muhasilovič, S. Ešpek, Pristina, 1973 © Gjinolli, Ilir. dhe Kabashi. Lulzim. Kosovo Modern: An Architectural Primer. Prishtina: National Gallery of Kosovo, 2015

Fig. 6. Motel "Trofta", Q. Beqiri, Istog, 1979. © Gjinolli, Ilir dhe Kabashi. Lulzim. Kosovo Modern: An Architectural Primer. Prishtina: National Gallery of Kosovo, 2015

2.3. PERIUDHA E SHKATËRRIMIT TË DYTË: VENITJA E MODERNIZMIT

Me pavarësinë e Republikës së Kosovës ndodhën zhvillime të rëndësishme në vendin e sapo konsoliduar. Këto zhvillime ndikuan drejtpërdrejt në arkitekturën moderniste të trashëguar. Kosova, e cila pas përfundimit të luftës u administrua nga Misioni i Kombeve të Bashkuara në Kosovë (UN), ishte dëshmitare e tranzicioneve të shpejta në sistemin administrativ. Qytetet e Kosovës u bashkuan përsëri me ndryshime ekonomike, politike dhe sociale. Ajo që preku drejtpërdrejt strukturat moderne arkitektonike dhe urbane të Kosovës ishte procesi i privatizimit, si aspekti më radikal i kalimit nga sistemi i shtetit socialist në sistemin demokratik¹⁸. Gjatë procesit të privatizimit, blerësit e pronave shoqërore nuk ishin të kufizuar për ndërhyrje në të ardhmen në objektet përkatëse (Figura 7).

¹⁸ Gjinolli, I., (2015): Public Space in Kosovo – Transformations Through History, PhD diss. Graz University of Technology. Graz.

Institucionet Kulturore të Kosovës ende nuk i mbrojnë juridikisht ndërtesat moderniste (me vetëm disa përjashtime), prandaj ato nuk konsiderohen si vlera të trashëgimisë kombëtare. Kohët e fundit, pas luftës së viteve '99 në Kosovë dhe pavarësisë së Kosovës, shumë prej ndërtesave që i përkasin lëvizjes moderniste u tjetërsuan, duke kaluar transformime të mëdha. Natur-betoni u zëvendësua me materiale të reja, duke vënë në pikëpyetje identitetin e vetë ndërtesës¹⁹. Disa u shkatërruan plotësisht. Është e qartë se Kosova nuk e përqafoj modernitetin asnjëherë²⁰.

Fig. 7. Intervenimet në strukturën e Shtëpisë së Mallrave “Agimi” në Gjakovë pas procesit të privatizimit. T. Andjus, S.Kostiç, 1976. ©: a. Dobroshi, Drita. Socijalistička Autonomna Pokrajina – KOSOVO DANAS. Belgrade: Izdavačka radna organizacija Svetozar Marković, 1984, b. autori

¹⁹ Elezi, Kujtim. “Humbja e identitetit të kryeqytetit.” Koha Ditore, March 18, 2017. 27

²⁰ Paçarizi, Gëzim. Biennale Book, Prishtina: Kushtrimbalaj B.I., 2015.

Në fund të dekadës që lam pas, ne numërojmë degradim të theksuar të ndërtesave moderniste. Ndryshimet me të cilat përballlet trashëgimia moderne, mund të klasifikohet si më poshtë:

1. Ndërtesat tashmë të prishura, kryesisht nga zonat industriale;
2. Ndërtesat e rinovuara me ndryshime të mëdha në vëllime dhe materiale: Ndërtesa e Mediave "Rilindja" në Prishtinë, Hotel "Bozhuri" në Prishtinë, "Grand" Hotel në Prishtinë, Fakulteti Teknik në Prishtinë, Qendra Tregtare "Agimi" në Gjakovë, Qendra Tregtare e Mobiljeve në Prizren, etj., (Figura 9, 10 & 11);
3. Ndërtesat që janë lënë të braktisura, rrjedhimisht kanosen nga faktori kohë: Hotel "Narcis" në Brezovicë, Motel "Vëllazërimi" në Landovicë etj.

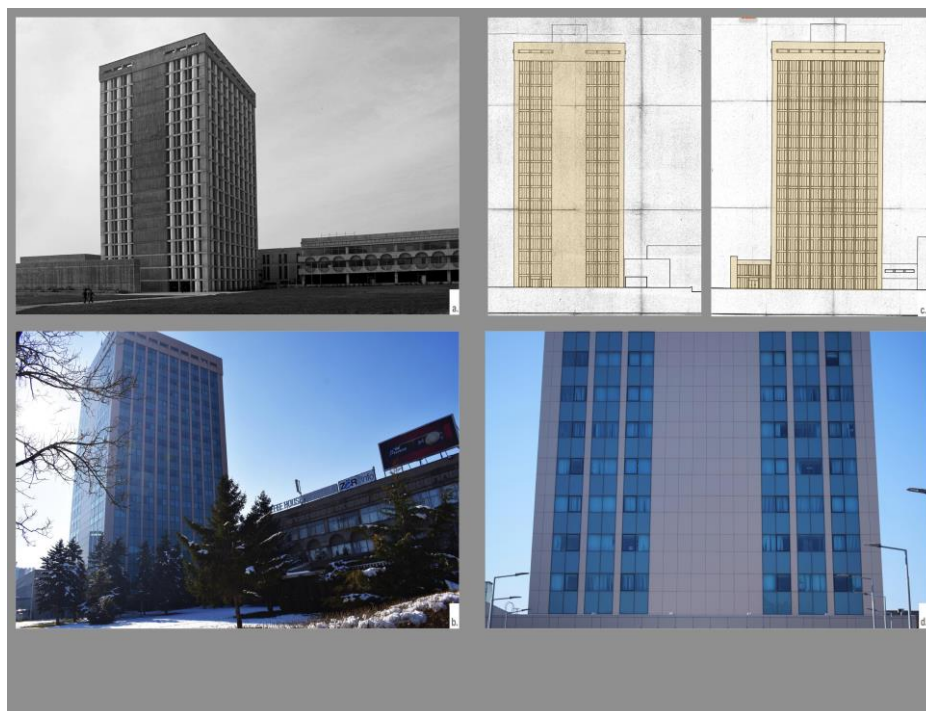

Fig. 8. "Rilindja", G. Konstandinovski, Pristina, 1971; Krahاسimi në mes të gjendjes burimore dhe ndryshimeve të pësura pas procesit të renovimit © a, c: Gjinolli, Ilir dhe Kabashi. Lulzim. Kosovo Modern: An Architectural Primer. Prishtina: National Gallery of Kosovo, 2015; b,d: autori

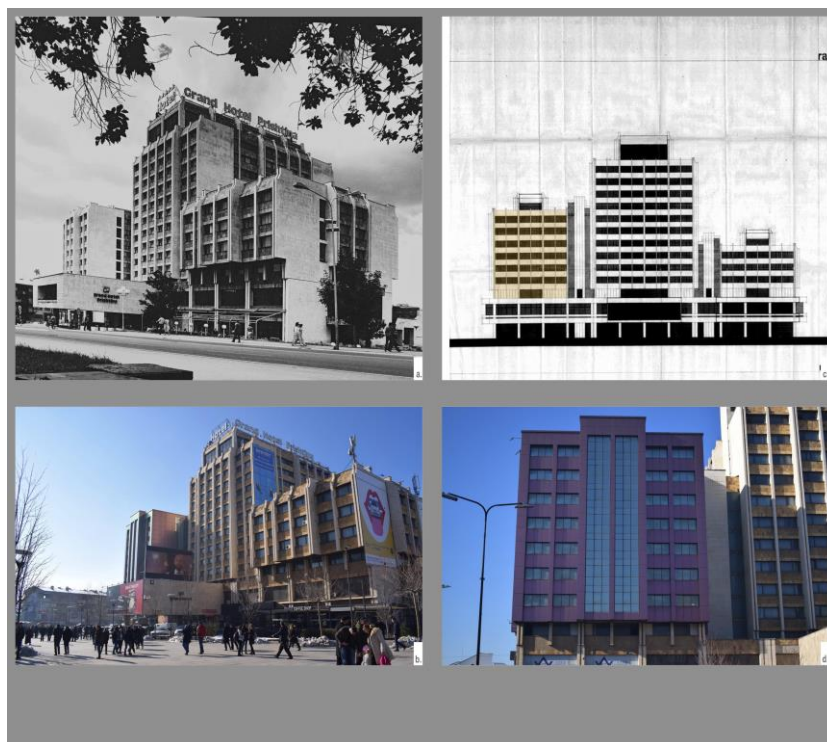

Fig. 9. Hotel "Grand", B. Fehmiu, M. Jevremović and D.Kovačević, Pristina, 1978; Krahاسimi në mes të gjendjes burimore dhe ndryshimeve të pësura pas procesit të renovimit © a, c: Gjinolli, Ilir. dhe Kabashi. Lulzim. Kosovo Modern: An Architectural Primer. Prishtina: National Gallery of Kosovo, 2015; b,d: autori

Fig. 10. Ndërtesa e Fakultetit Teknik, E.Ravnikar, Pristina, 1972; Krahاسimi në mes të gjendjes burimore dhe ndryshimeve të pësura pas procesit të renovimit © a, c: Gjinolli, Ilir. dhe Kabashi.

Lulzim. Kosovo Modern: An Architectural Primer. Prishtina: National Gallery of Kosovo, 2015; b,d:
autori

Faktor tjetër shqetësues i degradimit të tashëgimisë moderniste në Kosovë janë: anekse të ndryshme të shtuara në objektet ekzistuese të cilat nuk kanë të bëjnë me karakterin e gjendjes origjinale të ndërtesës dhe mirëmbajtjen e dobët që vlen për shumicën e ndërtesave moderniste në Kosovë.

3/ ARSYET QË DËRGUAN NË VENITJEN E TRASHËGIMISË MODERNE NË KOSOVË

3. ARSYET QË DËRGUAN NË VENITJEN E TRASHËGIMISË MODERNE NË KOSOVË

Konteksti politik dhe shoqëror i ndërtimit të modernizmit të Kosovës dhe gjendja aktuale e ndërtesave ikonike moderniste në Kosovë dhe hapësirave publike përcjellëse, tregon se zhvillimi i modernizmi në Kosovë mund të konsiderohet një proces në vete (Figura 11). Ky proces numëron disa faza të dekonstrukcionit dhe ndërtimit. Fillimisht, ardhja e modernizmit solli dekonspirimin e arkitekturës tradicionale që kishte konotacion të fortë identitetar. Për të sjellë trashëgimi moderniste, arkitektura e Kosovës iu nënshtrua një procesi dominues të ndërtimit. Disa dekada pune të hartimit dhe zbatimit të projekteve kapitale gjatë periudhës së socializmit, sollën në linjë disa projekte – shembuj të vlefshëm të arkitekturës dhe planifikimit urban, por pak të vlerësuara në kontekstin publik. Kjo çoi në gjendjen aktuale, fazën e dytë të dekonstrukcionit, atë të zbehjes së Arkitekturës Moderne në Kosovës, edhe pse ajo tashmë përbën një vlerë të përbashkët publike.

Dekonstruimi i modernizmit në Kosovës është duke zhdukut një periudhë të rëndësishme të arkitekturës së Kosovës, duke ndikuar drejtpërsëdrejti edhe në venitjen e memories kolektive të kësaj periudhe.

Fig. 11. Procesi i zhvillimit të arkitekturës moderne në Kosovë a. rrënimi i Çarshisë së Vjetër në Prishtinë; b. konstruimi i 'qendrës së rë' të qytetit të Prishtinës; c. renovimi i objektit të Fakultetit Teknik, dizajnuar nga Edvard Ravnikar. © a. Cultural Heritage Without Borders. Heritage of Pristina – Remained Heritage of Pristina. Pristina: Prograf, 2008; b. Časopisa "Revija". Gradovi Jugoslavije, Grafički Zavod Hrvatske, 1965, c. autori

Disa faktorë kanë udhëhequr fatin e trashëgimisë moderniste në Kosovë:

- *erdhi me shkatërrimin e strukturave tradicionale*

Strukturat mesjetare të qyteteve kosovare u shkatërruan në mënyrë që të linin vend për bulevarde të mëdha dhe ndërtesa publike. Fryma e rrugëve të ngushta, pazareve të vjetra, shtëpive autentike ... papritmas u zëvendësua me struktura të reja të modernizimit të shpejtë

- *u imponua nga agjenda federale, jo e lidhur me idetë kombëtare*

Investimet kryesore në projektet e arkitekturës dhe planifikimit urban u imponuan nga agjenda federale, duke synuar sjelljen e Kosovës në të njëjtin nivel me republikat e tjera të Jugosllavisë.

- *u drejtua nga aktorë të imponuar politik dhe profesional (kryesisht arkitektë rajonalë)*

Procesi i përgjithshëm u imponua nga situata politike e kohës, duke ndjekur të njëjtën ideologji me vendet e tjera të rajonit. Ri-konceptualizimi i qendrave të qytetit, planifikimi urban i lagjeve të reja, ndërtimi i ndërtesave më dominante publike... të gjithë së bashku u drejtuan nga aktorë profesionistë të jashtëm, kryesisht nga rajoni, duke minimizuar mundësinë për të pasur zgjidhje me një kontekst rajonal.

- *nuk ishte i lidhur me kontekstin rajonal (me vetëm disa përjashtime)*

Shumica e ndërtesave të shquara moderniste të Kosovës nuk kanë lidhje kontekstuale me kontekstin rajonal, duke i bërë ato shumë të shkëputura nga arkitektura lokale e trashëguar. Pak ndërtesa, që kishin kontekstin rajonal si një përbërës kryesor i konceptit arkitektonik, bëjnë përjashtime nga ky fakt. Shumica po ndiqnin stilin ndërkombëtar dhe atë që tashmë po ndërtohej në qarqet e rajonit.

- *nuk u pa dhe u promovua si vlerë kombëtare, prandaj ndjenja e përkatësisë mungon*

Edhe pse ndërtesat më përfaqësuese - publike të Kosovës janë ndërtuar gjatë periudhës moderniste, ato nuk janë pjesë e kuorumeve dhe ligjërimeve profesionale. Ata gjithashtu mungojnë në axhendat turistike dhe promovohen më pak krahasuar me arkitekturën bizantine dhe islamike. Në përgjithësi, arkitektura moderniste nuk përjetohet si 'vendase'.

- *ende nuk është e mbrojtur si trashëgimi kombëtare*

Vetëm disa ndërtesa moderniste u përfshinë kohët e fundit në Listën e të Monumenteve të Mbrojtura. Prandaj, ndërhyrjet në ndërtesat ekzistuese moderniste nuk janë të kufizuara.

4 / PËRFUNDIM

4. PËRFUNDIM

Trashëgimia moderniste në Kosovë paraqet një realitet fizik e shpirtëror tashmë të kansur. Edhe pse shumë nga ndërtesat dhe hapësirat publike të kësaj periudhe paraqesin ndërtesat më të shquara dhe ikonike të të gjitha kohërave, ajo nuk vlerësohet kombëtarisht si një periudhë arkitektonike 'e denjë'. Shumë arsye kanë ndikuar në këtë gjykim, dhe rezultatet janë parë tashmë, midis ndërtesave të rrezikuara të kësaj periudhe.

Është e qartë se modernizmi në Kosovë u imponua, dhe për këtë arsye u pa si diçka që nuk lidhej me vlerat kombëtare. Për shkak të këtij fakti, ai mbeti i pavlerësuar dhe i pa promovuar, duke e mbajtur të pa dokumentuar. Pa i marrë parasysh vlerat e kësaj periudhe të trashëgimisë tonë, shumë prej ndërtesave moderniste u shkatërruan ose u përballën me ndërhyrje të mëdha që venitën gjendjen fillestare.

Përkundër gjendjes alarmante të kësaj periudhe të trashëgimisë kosovare, modernizmi mbetet pa vemendje institucionale dhe pa gadishmëri për ta mbrojtur atë.

Ky hulumtim përqendrohet në thirrjen imediate për vemendje institucionale lidhur me ruajtjen, mbrojtjen dhe promovimin e trashëgimisë modern në Kosovë. Përmes identifikimit të zhvillimit të trashëgimisë moderne në Kosovë, fazave të konstruimit dhe de-konstruimit të realitetit urb-arkitektonik të qyteteve kosovare, hulumtimi mëton të sjellë vëmendjen në gjendjen fillestare dhe aktuale të disa ndërtesave më të vlefshme moderniste të kohës në mënyrë që të tregojë rëndësinë e këtyre shembujve të arkitekturës dhe ndryshimet kryesore që ato kanë pësuar në dekadën e fundit. Hulumtimi synon të vë në pah vlerat e fshehura të trashëgimisë moderne në Kosovë dhe kërkesën për vlerësimin, dokumentimin dhe ruajtjen e saj, si pjesë e pakontestueshme e një 'realiteti të përbashkët publik'.

RRETHEC

EC Ma Ndyshe

EC angazhohet për qëndrueshmëri ekonomike dhe qeverisje demokratike në nivel lokal (dhe rajonal) përmes mobilizimit të komunitetit, mbikqërrjes së vendimmarrjes publike dhe partneritetit në zbatim të programeve dhe politikave zhvillimore.

Për përmbushjen e këtij misioni organizata zbaton projekte dhe nisma në kuadër të dy programeve kryesore: Qytete/Komuna Gjithëpërfshirëse dhe Zhvillim i Qëndrueshëm. Ndërsa programi i tretë është ideuar si njësi mbështetëse për veprimin e organizatës dhe synon adresimin e tri sfidave të jashtme dhe të brendshme: 1. Vëllimin e pamjaftueshëm të dijes empirike në vend, përfshi të dhënat e besueshme statistikore, analizat e specializuara dhe mendimet profesionale, 2. Nevojën për konsolidimin e kapaciteteve të brendshme, veçanërisht në hulumtime, baza të të dhënave, analizë, menaxhim, zhvillim komunitar dhe ekspertizë sektoriale, dhe 3. Mungesën e qëndrueshmërisë financiare afatgjatë duke i diversifikuar burimet e të hyrave, me theks në ofrimin e shërbimeve për palët e treta.

Trekëndëshi konceptual që do të orientojë punën e organizatës në pesë vitet e ardhshme (2020 – 2024) ka këto elemente: 1. Gjithëpërfshirjen, 2. Qëndrueshmërinë, dhe 3. Dijen. EC beson se demokratizimi dhe zhvillimi i gjithëmbarshtëm shtetëror është proces që duhet planifikuar dhe ndërtuar nga posht lart. Në thelb të qeverisjes demokratike qëndron hapja dhe përfshirja e të gjithëve në marrjen e vendimeve që kanë për synim të mirën e përbashkët, ndërsa planifikimi zhvillimor kërkon shfrytëzim racional të burimeve territoriale, pa e kompromituar përdorshmërinë e tyre nga gjeneratat e ardhshme. Si demokracia ashtu edhe zhvillimi duhen ndërtuar mbi bazën e dijes së shëndoshë që garanton vendime dhe veprime të mençura dhe vizionare.

Vlerat kryesore të organizatës janë:

1. Paanshmëri – EC vepron në bazë të analizave të thukta dhe gjithëpërfshirëse dhe mënjanojnë veprimet e ngutshme dhe impulsive. EC synon të përkrahë dhe të shtyjë përpara alternativat të cilat në bazë të hulumtimit dalin të jenë më të përshtatshmet, pavarësisht nëse masa e shoqërisë nuk e përkrahin këtë opsion.
2. Aktivizmi – Anëtarët e EC do të jenë aktivistë të cilët angazhohen në baza të rregullta për të shtyrë përpara bashkëveprimin qytetar për të përmbushur misionin e organizatës.
3. Orientimi drejt rezultateve – Anëtarët e EC janë të orientuar për të arritur rezultate, ku përpjekja nuk i kënaq pritjet e organizatës në qoftë se nuk përfundon me rezultatet e pritura.
4. Komuniteti bazë e veprimit – EC do të jetë gjithnjë pranë komunitetit, duke mësuar nga qytetarët dhe duke ndërtuar konsensus për bashkëveprimin dhe formësimin e shoqërisë.

MODERNe

MODERNe - Iniciativa për Vlerësimin, Mbrojtjen dhe Promovimin e Trashëgimisë Moderne në Kosovë, është nismë me bazë në grup profesionistësh dhe përfaqësues të komunitetit me qëllim të vlerësimit, mbrojtjes dhe promovimit të trashëgimisë moderne në qendrat kryesore të Kosovës. Qëllimi i iniciativës është nxitja e debatit publik mbi vlerat e trashëgimisë së shekullit XX dhe zhvillimeve sociale, kulturore e ekonomike që përrollën fillet dhe zhvillimin e arkitekturës dhe artit modern në Kosovë. MODERNe synon që përmes hulumtimit, dokumentimit dhe kultivimit të diskutimit publik mbi vlerat e trashëgimisë moderne të arrijë të kontribuojë në mbrojtjen dhe promovimin kësaj pjese të rëndësishme të trashëgimisë tonë. Iniciativa MODERNe vepron në cilësi të programit të veçantë në kuadër të EC.

